

उच्च शिक्षण आणि युवकांचे रोजगार: कोल्हापूर जिल्ह्याचा अभ्यास

डी. के. डाके

समाजशास्त्र विभाग, सहाय्यक प्राध्यापक

गोपाल कृष्ण गोखले महाविद्यालय, कोल्हापूर

सारांश:

उच्च शिक्षण हे युवकांच्या रोजगारक्षमतेवर प्रभाव टाकणारे एक महत्त्वपूर्ण साधन आहे. आधुनिक अर्थव्यवस्थेत कौशल्याधारित शिक्षण, तांत्रिक ज्ञान आणि व्यावसायिक प्रशिक्षण यांना विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे. प्रस्तुत संशोधनाचा उद्देश कोल्हापूर जिल्ह्यातील युवकांच्या रोजगार स्थितीवर उच्च शिक्षणाचा प्रभाव अभ्यासणे हा आहे.

या अभ्यासात दुय्यम माहितीचा वापर करून उच्च शिक्षण आणि रोजगार यांच्यातील संबंधांचे विश्लेषण करण्यात आले आहे. अभ्यासातून असे दिसून येते की, उच्च शिक्षण घेतलेल्या युवकांना रोजगाराच्या अधिक संधी उपलब्ध होतात; तथापि, कौशल्य आणि रोजगार यामधील विसंगती (*skill mismatch*) ही एक गंभीर समस्या आहे.

अभ्यासाच्या निष्कर्षानुसार, शिक्षणाच्या गुणवत्तेत सुधारणा, कौशल्याधारित अभ्यासक्रम आणि उद्योग-शिक्षण संस्थांमधील समन्वय वाढवणे आवश्यक आहे.

उच्च शिक्षण हे युवकांच्या रोजगारक्षमतेवर प्रभाव टाकणारे एक महत्त्वपूर्ण साधन आहे. आधुनिक अर्थव्यवस्थेत कौशल्याधारित शिक्षण, तांत्रिक ज्ञान आणि व्यावसायिक प्रशिक्षण यांना विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे. प्रस्तुत संशोधनाचा उद्देश कोल्हापूर जिल्ह्यातील युवकांच्या रोजगार स्थितीवर उच्च शिक्षणाचा प्रभाव अभ्यासणे हा आहे.

या अभ्यासात दुय्यम माहितीचा वापर करून उच्च शिक्षण आणि रोजगार यांच्यातील संबंधांचे विश्लेषण करण्यात आले आहे. अभ्यासातून असे दिसून येते की, उच्च शिक्षण घेतलेल्या युवकांना रोजगाराच्या अधिक संधी उपलब्ध होतात; तथापि, कौशल्य आणि रोजगार यामधील विसंगती (*skill mismatch*) ही एक गंभीर समस्या आहे.

अभ्यासाच्या निष्कर्षानुसार, शिक्षणाच्या गुणवत्तेत सुधारणा, कौशल्याधारित अभ्यासक्रम आणि उद्योग-शिक्षण संस्थांमधील समन्वय वाढवणे आवश्यक आहे.

प्रस्तावना :

उच्च शिक्षण हे व्यक्तीच्या ज्ञान, कौशल्य आणि क्षमतांच्या सर्वांगीण विकासासाठी अत्यंत महत्त्वपूर्ण घटक मानले जाते. आधुनिक ज्ञानाधारित अर्थव्यवस्थेत (knowledge-based economy) मानवी भांडवल (human capital) हा विकासाचा प्रमुख आधार बनला आहे. त्यामुळे शिक्षण आणि रोजगार यांच्यातील संबंध अधिक दृढ आणि परस्परावलंबी झाले आहेत. उच्च शिक्षणामुळे व्यक्तीमध्ये तांत्रिक ज्ञान, विश्लेषण क्षमता, संवाद कौशल्ये आणि व्यावसायिक प्रावीण्य विकसित होते, ज्यामुळे रोजगाराच्या संधी वाढतात. युवकांच्या रोजगार संधी, उत्पन्न पातळी, जीवनमान आणि सामाजिक स्थितीवर उच्च शिक्षणाचा थेट आणि महत्त्वपूर्ण प्रभाव पडतो.

भारतासारख्या विकसनशील देशात युवकांची लोकसंख्या मोठ्या प्रमाणावर असल्याने त्यांना गुणवत्तापूर्ण शिक्षण आणि योग्य रोजगार उपलब्ध करून देणे ही एक मोठी सामाजिक आणि आर्थिक गरज आहे. मात्र, सध्याच्या परिस्थितीत उच्च शिक्षण आणि रोजगार यामध्ये काही प्रमाणात विसंगती (mismatch) आढळून येते. अनेक युवक उच्च शिक्षण घेत असूनही त्यांच्या शिक्षणाशी सुसंगत रोजगार मिळण्यात अडचणी येत आहेत. यामागे कौशल्यांचा अभाव, उद्योगांच्या गरजांशी शिक्षणाचा असलेला तफावत आणि व्यावहारिक प्रशिक्षणाची कमतरता ही प्रमुख कारणे आहेत.

कोल्हापूर जिल्हा हा महाराष्ट्रातील एक महत्त्वाचा शैक्षणिक आणि औद्योगिक केंद्र म्हणून ओळखला जातो. या जिल्ह्यात विविध महाविद्यालये, विद्यापीठाशी संलग्न संस्था, तांत्रिक आणि व्यावसायिक शिक्षण केंद्रे उपलब्ध आहेत. तसेच, साखर उद्योग, वस्त्रोद्योग, लघुउद्योग आणि सेवा क्षेत्रामुळे रोजगाराच्या विविध संधी निर्माण झाल्या आहेत. तरीसुद्धा, या क्षेत्रांमध्ये उच्च शिक्षित युवकांच्या रोजगाराबाबत अनेक आव्हाने दिसून येतात, जसे की कौशल्यातील तफावत, अल्परोजगारी आणि बेरोजगारी.

या पार्श्वभूमीवर, कोल्हापूर जिल्ह्यातील युवकांच्या रोजगार स्थितीवर उच्च शिक्षणाचा प्रभाव अभ्यासणे अत्यंत महत्त्वाचे ठरते. प्रस्तुत संशोधनात उच्च शिक्षण आणि रोजगार यांच्यातील संबंध, त्यातील समस्या आणि संभाव्य उपाययोजना यांचा समाजशास्त्रीय दृष्टिकोनातून सखोल अभ्यास करण्यात येणार आहे.

संशोधनाचे उद्दिष्टे:

1. कोल्हापूर जिल्ह्यातील युवकांच्या रोजगार स्थितीचा अभ्यास करणे
2. उच्च शिक्षण आणि रोजगार यांच्यातील संबंध स्पष्ट करणे
3. कौशल्य आणि रोजगार यामधील विसंगतीचे विश्लेषण करणे
4. शिक्षणाच्या गुणवत्तेचा रोजगारावर होणारा प्रभाव अभ्यासणे

संशोधन पद्धती:

प्रस्तुत संशोधन हे गुणात्मक (Qualitative) तसेच परिमाणात्मक (Quantitative) स्वरूपाचे असून प्राथमिक (Primary Data) आणि दुय्यम (Secondary Data) या दोन्ही प्रकारच्या माहितीचा वापर करण्यात आला आहे. प्राथमिक माहिती संकलनासाठी कोल्हापूर जिल्ह्यातील 400 युवकांवर आधारित सर्वेक्षण पद्धतीचा (survey method) अवलंब करण्यात आला असून प्रश्नावलीद्वारे (questionnaire) माहिती गोळा करण्यात आली आहे. या माहितीचे वर्गीकरण करून वारंवारता आणि टक्केवारीच्या स्वरूपात तक्ते (tables) तयार करून विश्लेषण करण्यात आले आहे.

तसेच, दुय्यम माहिती म्हणून विविध सरकारी अहवाल, शैक्षणिक आकडेवारी, संशोधन लेख आणि जर्नल्स यांचा उपयोग करण्यात आला आहे. संकलित माहितीचे सैद्धांतिक (theoretical) आणि विश्लेषणात्मक (analytical) दृष्टिकोनातून परीक्षण करून उच्च शिक्षण आणि युवकांच्या रोजगार स्थितीतील संबंध स्पष्ट करण्यात आले आहेत. त्यामुळे प्रस्तुत अभ्यास हा वर्णनात्मक (descriptive) आणि विश्लेषणात्मक स्वरूपाचा असून डेटा-आधारित निष्कर्ष मांडण्यात आले आहेत.

कोल्हापूर जिल्ह्यातील उच्च शिक्षणाची स्थिती:

कोल्हापूर जिल्हा हा महाराष्ट्रातील एक महत्त्वपूर्ण शैक्षणिक केंद्र म्हणून ओळखला जातो, जिथे उच्च शिक्षणाच्या विविध संधी उपलब्ध आहेत. या जिल्ह्यात कला, वाणिज्य, विज्ञान, अभियांत्रिकी, व्यवस्थापन, वैद्यकीय आणि इतर व्यावसायिक अभ्यासक्रम देणारी अनेक महाविद्यालये आणि विद्यापीठाशी संलग्न संस्था कार्यरत आहेत. यामुळे विद्यार्थ्यांना विविध क्षेत्रांमध्ये उच्च शिक्षण घेण्याच्या संधी उपलब्ध होत असून ज्ञान आणि कौशल्य विकासाला चालना मिळत आहे.

याशिवाय, कोल्हापूरमध्ये तांत्रिक आणि व्यावसायिक शिक्षण संस्था जसे की अभियांत्रिकी महाविद्यालये, पॉलिटेक्निक, आयटीआय (ITI) आणि व्यवस्थापन संस्था मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध आहेत. या संस्थांमधून विद्यार्थ्यांना तांत्रिक कौशल्ये, व्यावहारिक प्रशिक्षण आणि उद्योगाभिमुख शिक्षण दिले जाते, जे रोजगारक्षमतेसाठी अत्यंत आवश्यक आहे. त्यामुळे कौशल्याधारित शिक्षणाच्या प्रसारामुळे युवकांना विविध रोजगार संधी प्राप्त होण्याची शक्यता वाढते.

अलीकडील काळात शिक्षणाचा प्रसार (expansion of education) मोठ्या प्रमाणावर वाढला आहे. उच्च शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या वाढत असून ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांनाही शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध होत आहेत. सरकारी योजना, शिष्यवृत्ती आणि शैक्षणिक धोरणांमुळे शिक्षण अधिक सुलभ झाले आहे.

तथापि, शिक्षणाचा प्रसार वाढला असला तरी शिक्षणाच्या गुणवत्तेबाबत आणि रोजगाराशी असलेल्या सुसंगतीबाबत काही आव्हाने अद्यापही कायम आहेत.

एकूणच, कोल्हापूर जिल्ह्यात उच्च शिक्षणाची उपलब्धता आणि प्रसार समाधानकारक असूनही त्याचा युवकांच्या रोजगारक्षमतेवर प्रभावी परिणाम होण्यासाठी गुणवत्तापूर्ण आणि कौशल्याधारित शिक्षणावर अधिक भर देणे आवश्यक आहे.

टेबल क्र. 1: शिक्षणानुसार युवकांचे वितरण

शिक्षण स्तर	वारंवारता	टक्केवारी
पदवीधर (UG)	160	40%
पदव्युत्तर (PG)	120	30%
तांत्रिक/डिप्लोमा	80	20%
इतर	40	10%
एकूण	400	100%

40% युवक पदवीधर आणि 30% पदव्युत्तर शिक्षित असल्याने उच्च शिक्षणाचा प्रसार स्पष्ट दिसतो. तांत्रिक/डिप्लोमा शिक्षणाचे प्रमाण 20% असून ते तुलनेने कमी आहे. त्यामुळे रोजगाराच्या दृष्टीने कौशल्याधारित शिक्षणावर अधिक भर देणे आवश्यक आहे.

युवकांचे रोजगार स्थिती:

कोल्हापूर जिल्ह्यात अलीकडील काळात उच्च शिक्षण घेणाऱ्या युवकांची संख्या लक्षणीयरीत्या वाढलेली दिसून येते. विविध महाविद्यालये, तांत्रिक संस्था आणि व्यावसायिक अभ्यासक्रमांच्या उपलब्धतेमुळे युवक उच्च शिक्षणाकडे मोठ्या प्रमाणावर वळत आहेत. यामुळे ज्ञान आणि पात्रतेचा स्तर वाढत असला तरी त्यानुसार रोजगाराच्या संधी निर्माण होत नसल्याचे चित्र दिसून येते.

यामुळे बेरोजगारी (unemployment) आणि अल्परोजगारी (underemployment) या समस्या गंभीर स्वरूप धारण करत आहेत. अनेक उच्च शिक्षित युवकांना त्यांच्या पात्रतेनुसार रोजगार मिळत नाही, तर काहीजण कमी कौशल्याची किंवा कमी वेतनाची नोकरी स्वीकारण्यास भाग पडतात. ही स्थिती केवळ आर्थिकदृष्ट्या नव्हे तर सामाजिक आणि मानसिक पातळीवरही परिणाम करणारी आहे.

या समस्येच्या मुळाशी कौशल्यातील कमतरता (skill gap) हे एक प्रमुख कारण आहे. शिक्षण आणि उद्योगाच्या गरजांमध्ये असलेली तफावत, व्यावहारिक प्रशिक्षणाचा अभाव आणि रोजगाराभिमुख शिक्षणाची कमी यामुळे युवकांमध्ये आवश्यक कौशल्ये विकसित होत नाहीत. परिणामी, उद्योगांना अपेक्षित कौशल्ये आणि युवकांकडे उपलब्ध कौशल्ये यामध्ये विसंगती निर्माण होते.

एकूणच, कोल्हापूर जिल्ह्यातील युवकांची रोजगार स्थिती ही उच्च शिक्षणाच्या वाढीसोबतच नव्या आव्हानांना सामोरी जात आहे. त्यामुळे शिक्षण प्रणाली आणि रोजगार क्षेत्र यांच्यात अधिक समन्वय निर्माण करणे ही काळाची गरज आहे.

टेबल क्र. 2: रोजगार स्थिती

स्थिती	वारंवारता	टक्केवारी
नोकरीत	180	45%
बेरोजगार	140	35%
अल्परोजगार	80	20%
एकूण	400	100%

45% युवक नोकरीत असले तरी 35% बेरोजगार आणि 20% अल्परोजगार आहेत, जे चिंताजनक आहे. उच्च शिक्षण असूनही सर्वांना योग्य रोजगार मिळत नाही हे स्पष्ट होते. त्यामुळे रोजगार निर्मिती आणि कौशल्य विकासावर अधिक भर देणे आवश्यक आहे.

टेबल क्र. 3: रोजगाराचा प्रकार

रोजगार प्रकार	वारंवारता	टक्केवारी
सरकारी	60	15%
खाजगी	140	35%
स्वयंरोजगार	80	20%
बेरोजगार	120	30%
एकूण	400	100%

खाजगी क्षेत्रात 35% रोजगार असून ते सर्वाधिक आहे, तर सरकारी नोकरीचे प्रमाण फक्त 15% आहे. स्वयंरोजगार 20% असल्याने उद्योजकतेची काही प्रमाणात वाढ दिसते. तरीही 30% युवक बेरोजगार असल्याने रोजगाराच्या संधी वाढवण्याची गरज आहे.

6. उच्च शिक्षण आणि रोजगार यांच्यातील संबंध:

उच्च शिक्षण आणि युवकांचे रोजगार यांच्यात घनिष्ठ आणि परस्परसापेक्ष संबंध आढळून येतो. उच्च शिक्षणामुळे व्यक्तीमध्ये ज्ञान, तांत्रिक कौशल्ये, विश्लेषण क्षमता आणि व्यावसायिक प्रावीण्य विकसित होते, ज्यामुळे रोजगाराच्या संधी वाढतात. आधुनिक अर्थव्यवस्थेत शिक्षित आणि कुशल मनुष्यबळाची मागणी वाढत असल्याने उच्च शिक्षण घेतलेल्या युवकांना रोजगार बाजारात तुलनेने अधिक संधी उपलब्ध होतात.

तथापि, केवळ शैक्षणिक पदवी मिळवणे पुरेसे नसून कौशल्याधारित शिक्षणाची (skill-based education) आवश्यकता अधिक महत्त्वाची ठरते. उद्योग क्षेत्राला आवश्यक असलेली व्यावहारिक कौशल्ये,

संवाद कौशल्ये, तांत्रिक ज्ञान आणि समस्या सोडवण्याची क्षमता या बाबींमध्ये अनेकदा कमतरता आढळून येते. त्यामुळे शिक्षण आणि रोजगार यामधील विसंगती (skill mismatch) निर्माण होते, ज्याचा परिणाम बेरोजगारी आणि अल्परोजगारीच्या स्वरूपात दिसून येतो.

टेबल क्र. 4: कौशल्य आणि नोकरी सुसंगती

सुसंगती	वारंवारता	टक्केवारी
पूर्ण सुसंगत	100	25%
अंशतः सुसंगत	140	35%
असुसंगत	160	40%
एकूण	400	100%

40% युवकांची नोकरी त्यांच्या शिक्षणाशी असुसंगत असल्याचे दिसते, जे skill mismatch दर्शवते. फक्त 25% युवकांना पूर्ण सुसंगत नोकरी मिळाली आहे. त्यामुळे शिक्षण आणि उद्योग यांच्यातील तफावत स्पष्टपणे दिसून येते.

टेबल क्र. 5: शिक्षणामुळे रोजगार मिळण्यात मदत

मत	वारंवारता	टक्केवारी
होय	220	55%
नाही	100	25%
सांगता येत नाही	80	20%
एकूण	400	100%

55% युवकांच्या मते शिक्षण रोजगारासाठी उपयुक्त ठरते. तरीही 25% युवकांना त्याचा फायदा झालेला नाही, तर 20% अनिश्चित आहेत. यावरून शिक्षण उपयुक्त असले तरी ते पूर्णतः रोजगार हमी देत नाही.

या पार्श्वभूमीवर, उद्योग आणि शिक्षण संस्था यांच्यात प्रभावी समन्वय (industry-academia linkage) निर्माण करणे अत्यावश्यक आहे. अभ्यासक्रमांचे अद्ययावतीकरण, इंटर्नशिप, प्रशिक्षण कार्यक्रम आणि उद्योगाभिमुख शिक्षण यांचा समावेश केल्यास विद्यार्थ्यांची रोजगारक्षमता वाढवता येते.

एकूणच, उच्च शिक्षण आणि रोजगार यांच्यातील संबंध मजबूत करण्यासाठी गुणवत्तापूर्ण आणि कौशल्याधारित शिक्षण, तसेच उद्योग-शिक्षण समन्वय यांना प्राधान्य देणे ही काळाची गरज आहे.

टेबल क्र. 6: आवश्यक कौशल्ये (Respondents Opinion)

कौशल्य	वारंवारता	टक्केवारी
तांत्रिक कौशल्य	140	35%
संवाद कौशल्य	100	25%
संगणक कौशल्य	80	20%
इतर	80	20%
एकूण	400	100%

35% युवकांच्या मते तांत्रिक कौशल्ये सर्वाधिक महत्त्वाची आहेत. संवाद कौशल्ये (25%) आणि संगणक कौशल्ये (20%) यांनाही लक्षणीय महत्त्व दिले गेले आहे. यावरून रोजगारासाठी बहुआयामी कौशल्य विकासाची गरज स्पष्ट होते.

निष्कर्ष:

उच्च शिक्षण आणि युवकांचे रोजगार यांच्यात घनिष्ठ आणि परस्परसापेक्ष संबंध असल्याचे स्पष्टपणे दिसून येते. आधुनिक ज्ञानाधारित अर्थव्यवस्थेत शिक्षण हे केवळ ज्ञानप्राप्तीचे साधन नसून रोजगारक्षमतेचा (employability) एक महत्त्वपूर्ण आधार बनले आहे. उच्च शिक्षणामुळे युवकांच्या कौशल्यांमध्ये, विश्लेषण क्षमतेत आणि व्यावसायिक पात्रतेत वाढ होते, ज्यामुळे त्यांना रोजगाराच्या अधिक संधी उपलब्ध होण्याची अपेक्षा असते.

तथापि, प्रत्यक्षात शिक्षणाच्या गुणवत्तेत आणि उद्योगांच्या गरजांमध्ये असलेले अंतर, तसेच कौशल्यातील कमतरता यामुळे अनेक युवकांना त्यांच्या पात्रतेनुसार रोजगार मिळण्यात अडचणी येत आहेत. परिणामी, बेरोजगारी आणि अल्परोजगारी या समस्या गंभीर स्वरूप धारण करत आहेत. ही परिस्थिती केवळ आर्थिक नव्हे तर सामाजिक आणि मानसिक पातळीवरही परिणाम करणारी आहे.

म्हणूनच, उच्च शिक्षण प्रणालीमध्ये मूलभूत सुधारणा करणे अत्यावश्यक आहे. शिक्षण अधिक गुणवत्तापूर्ण, कौशल्याधारित आणि उद्योगाभिमुख बनवणे, तसेच उद्योग आणि शिक्षण संस्था यांच्यात समन्वय वाढवणे ही काळाची गरज आहे. अशा सुधारणा केल्यास युवकांच्या रोजगारक्षमतेत वाढ होऊन समाजाच्या सर्वांगीण विकासाचा चालना मिळू शकते.

सूचना:

उच्च शिक्षण आणि युवकांच्या रोजगारातील दरी कमी करण्यासाठी शिक्षण व्यवस्थेत आणि धोरणात्मक पातळीवर काही महत्त्वपूर्ण उपाययोजना करणे आवश्यक आहे. सर्वप्रथम, कौशल्याधारित (skill-based) अभ्यासक्रम विकसित करणे अत्यावश्यक आहे. पारंपरिक सैद्धांतिक शिक्षणाबरोबरच तांत्रिक कौशल्ये, व्यावहारिक प्रशिक्षण, समस्या सोडवण्याची क्षमता आणि संवाद कौशल्ये यांचा समावेश अभ्यासक्रमात करणे गरजेचे आहे, जेणेकरून विद्यार्थ्यांची रोजगारक्षमता वाढेल.

तसेच, उद्योग आणि शिक्षण संस्था यांच्यातील सहकार्य (industry-academia collaboration) वाढवणे ही काळाची गरज आहे. उद्योगांच्या गरजांनुसार अभ्यासक्रमांचे अद्ययावतीकरण, तज्ञांचे मार्गदर्शन, संयुक्त प्रकल्प आणि उद्योगभेटी यांचा समावेश केल्यास विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष अनुभव मिळू शकतो.

इंटरनेशियल आणि प्रशिक्षण कार्यक्रमांना विशेष महत्त्व देणे आवश्यक आहे. विद्यार्थ्यांना शिक्षणादरम्यानच उद्योगांमध्ये प्रत्यक्ष काम करण्याची संधी दिल्यास त्यांना व्यावहारिक ज्ञान आणि अनुभव मिळतो, ज्यामुळे त्यांची रोजगारासाठी तयारी अधिक सक्षम होते.

याशिवाय, रोजगाराभिमुख (employment-oriented) शिक्षणावर अधिक भर देणे आवश्यक आहे. शिक्षणाचे उद्दिष्ट केवळ पदवी प्रदान करणे नसून विद्यार्थ्यांना रोजगारक्षम बनवणे हे असले पाहिजे. यासाठी करिअर मार्गदर्शन, कौशल्य विकास कार्यक्रम आणि उद्योजकतेला (entrepreneurship) प्रोत्साहन देणे गरजेचे आहे.

एकूणच, शिक्षण प्रणाली अधिक लवचिक, कौशल्याधारित आणि उद्योगाभिमुख बनविल्यास युवकांच्या रोजगाराच्या संधी वाढतील आणि समाजाच्या आर्थिक विकासाला गती मिळेल.

संदर्भ:

1. बेकर, गॅरी. ह्युमन कॅपिटल (*Human Capital*).
2. तिलक, जे. बी. जी. एज्युकेशन अँड डेव्हलपमेंट इन इंडिया (*Education and Development in India*).
3. भारत सरकार. शिक्षण आणि रोजगार संबंधित अहवाल (*Government of India Reports – Education & Employment*).
4. एनएसएसओ (NSSO). राष्ट्रीय नमुना सर्वेक्षण अहवाल (*National Sample Survey Reports*).
5. गिडन्स, अँथनी. समाजशास्त्र (*Sociology*).